

STUDIECENTRUM RECHTSPLEGING
TRAINING AND STUDY CENTRE FOR THE JUDICIARY

Onderzoek Onderzocht Emotie, repressie en luisteren naar 'het volk'

Albert Klijn

*Hoeveel
recht heeft
de emotie?*

Emotie, repressie en luisteren naar het 'volk'
Kanttekeningen bij Henri Beunders' Hoeveel recht heeft de emotie?

Door Albert Klijn, wetenschappelijk adviseur SSR

Hoeveel recht heeft de emotie? De poging tot beantwoording van die vraag heeft Beunders verwoord in vijf bijdragen aan De Groene Amsterdammer in 2017. In dit voorjaar verscheen een bundeling daarvan, gecompleteerd met een zesde hoofdstuk, een proloog en als een kleine slotbeschouwing onder de titel: *Hoeveel recht heeft de emotie? Over straffen in de slachtoffercultuur* (AUP, 2018). Ik formuleer het met opzet ietwat omslachtig omdat de vijf bijdragen aan het weekblad elk op zich een thema aan de orde stellen, de andere, later geschreven stukken toevoegingen, handelen over langlopende ontwikkelingen. Onderstaand enige kanttekeningen voorafgegaan door enig perspectief. Dus even terug in de tijd.

Onrustgevoelens bij burgers

In 1977 verscheen een dikke Aula Paperback nr. 43 met als titel: De bedreigde burger; ondertitel: Breed overzicht van de onveiligheidsproblematiek vanuit een groot aantal verschillende vakgebieden. Het was een bundeling van artikelen verschenen in het weekblad *Intermediair* (jaargang 1974/1975). De titel doet vermoeden dat we hier – zoals dat doorgaans gaat bij het bekijken van een onderwerp uit allerlei hoeken – naast een 'ja' ook een 'nee' volgt; relativering en nuancering van de geweldsgolf als resultaat. Een van de eerste bijdragen is die van de hand van J.J.M. van Dijk, criminoloog/victimoloog (en later respectievelijk directeur van het WODC en hoogleraar te Tilburg). Hij doet verslag van onderzoek naar onveiligheidsgevoelens; is er nu sprake van een geweldsgolf of lijkt dat maar zo? Kort samengevat: feitelijk niet, maar in de beleving van een deel van de bevolking wel. Daarbij komt dat de burgers die zich persoonlijk bedreigd voelen weer niet die burgers zijn die zich zorgen maken over de maatschappelijke onveiligheid. Die bezorgdheid hangt vooral samen met een politieke voorkeur. Van Dijk schetst het profiel van de bezorgde burger: "een wat oudere man of vrouw die weinig opleiding heeft genoten, die een tegenstander is van het kabinet Den Uyl en die een abonnement heeft op de Telegraaf" (Van Dijk, 1977: 32). Het feit dat we van doen hebben met een specifiek segment in combinatie met een objectief gezien afwezige geweldsgolf brengt hem ertoe op te merken dat media en politici wel op hun tellen moeten passen de bevolking te alarmeren over zo'n geweldsgolf met als gevolg: meer onrustgevoelens. Immers, onrustgevoelens kunnen ertoe leiden dat onder druk van de publieke opinie de overheid tot irrationele beslissingen komt.

Mondiger of moeilijker? Een studie naar de politieke habitus van hedendaagse burgers, is een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) uit 2002. Het is geschreven door Gabriel van den Brink (toen werkzaam bij het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn en later ook hoogleraar te Tilburg) en heeft als doel de veranderingen in de houding van de Nederlandse burgers ten opzicht van, plat gezegd, 'de' politiek begrijpelijk te maken. Daarbij staat de periode 1950-

2000 centraal (hoewel uitstappen naar de 19e eeuw niet afwezig zijn). Centrale stelling: de Nederlanders hebben in de bedoelde periode een 'assertieve' levensstijl ontwikkeld. Een habitus die zich in allerlei vormen, op allerlei vlakken van ons dagelijks bestaan manifesteert; van het eigen gevoelsleven tot en met het gedrag in de openbaarheid. Gezien het onderwerp van dit stuk beperk ik mij tot de openbaarheid, de publieke ruimte.

Omwille van het goede begrip eerst een stap terug. Van den Brink besteedt aandacht aan vormen van onbehagen in de samenleving. Hij toont aan dat het bij opvattingen als 'een falende overheid', dat er 'te veel meningen zijn over goed en kwaad' (met als gevolg: morele onzekerheid), de wenselijkheid van een autoritaire politiek en een duidelijke gerichtheid op onze nationaliteit, "niet zozeer gaat om datgene wat burgers in hun portemonnee hebben maar om datgene wat ze al dan niet in hun hoofd hebben" (Van den Brink, 2002:68). Hij schetst vervolgens het profiel van drie soorten burgers: de bedrijvige, de berustende en de bedreigde. Over die laatsten zo aanstonds meer, maar even kort het profiel van de bedrijvige tegenvoetters. Die hebben veel vaardigheden in huis, staan positief tegenover de modernisering. Het zijn de beter opgeleiden, qua levensovertuiging ongelovig en politiek Links. Het profiel van de bedreigde burger laat zich door de lezer zelf inkleuren, slechts dit nog: politiek gesproken deelt hij/zij zich nergens in; elk engagement lijkt afwezig. Wanneer Van den Brink dan nagaat of en hoe men invloed uitoefent, hoe men de eigen opinie laat blijken in het publieke domein (hetgeen van belang is voor bestuurders en politici) dan verbaast het niet dat de bedreigden weinig actief zijn. Interessanter is het te zien dat de bedrijvigen naast deelname aan gemakkelijke vormen van het uiten zoals het ondertekenen van een petitie of meedoen aan een demonstratie, gebruik maken van hun informele netwerk of via hun communicatieve vaardigheden de formele weg bewandelen bij het contact zoeken met politici of beleidsvoerders. Een duidelijke tweedeling in de druk vanuit samenleving: je zin zien te krijgen naast negatieve gevoelens opkroppen.

Oost-Indisch dove bestuurders

Tot nu toe keek ik alleen naar de burger; wat te zeggen over de opstelling van politici en bestuurders? In de Aula-pocket staat ook een bijdrage van mr. J.J. Abspoel. Voor de wat jongere lezers: hij was ten tijde van de Amsterdamse Provo-rellen in de jaren 1965-1966 Officier van Justitie ter plekke (Lees: Mulisch's verslag daarvan in: *Berichten aan de rattenkoning*). Hij stond bekend om zijn rechtlijnigheid en wat we nu zouden omschrijven als Trumpiaanse woordkeus. In de bundel schrijft hij over strafrechtelijk beleid in vervolging en bestraffing. Het gaat hem daar om één ding: meer doelmatigheid. In ons land geldt in het strafrecht het opportuniteitsbeginsel en dus kunnen er keuzes gemaakt worden door het OM: wat niet en wat wel vervolgen. Abspoel typeert en hekelt de wat noemt traditionele praktijk: vervolgen 'zonder er verder bij na te denken' (Abspoel, 1977:197). Het justitieapparaat moet doelmatig ingezet worden; dat werd het niet. Gezien zijn profiel veroorloof ik mij een lang citaat waarin hij de anno de jaren zeventig de rechtspraak bij de politierechter beschrijft. "Wanneer ik de zittingszaal van de

politierechter overzie en constateer dat drie getogade en gebefte heren, geassisteerd door een deurwaarder met een oranje sjerp en een parketwachter in uniform, zich gedurende een kwartier bezighouden met het voorlezen van papieren en het noteren dat bepaalde magische vormen zijn in acht genomen en het uitdelen van vermaningen aan een van de zenuwen op haar benen trillende juffrouw, dan bekruipt mij het idee dat we eigenlijk sinds de tijd dat de Batavieren op boomstammen het land kwamen binnenzetten, niet veel zijn gevorderd. Zij meenden dat de rechtspraak niet kon geschieden zonder dat er een Wodanseik aan te pas kwam, maar wat is eigenlijk het verschil tussen de Wodanseik en de rechtszaal met al die rituele poespas daaraan verbonden.” (Abspoel, 1977:201) Dit verbale geweld mag de lach opwekken, naast de constatering dat hier veel irrelevante aspecten dooreen geklutst worden, laten we het punt noteren dat er doelmatigheid en dus selectiviteit in optreden gevraagd wordt.

Nu is de vraag om doelmatigheid er één waarop ieder eenzelfde positief antwoord zal geven. Maar de duivel zit altijd in de details of in elk geval in de weinig zichtbare onderdelen van de uitvoeringspraktijk. Hoe die praktijk er uitzag in de jaren zeventig schetst Hoogland in een prachtig, qua stijl sober geschreven bijdrage in *Hollands Maandblad* (jaargang. 42 nr. 5, 2000): *Andere prioriteiten. De opmars van de geschokte rechtsorde*. “Tot 1970 vervolgde Justitie alle bewijsbare delicten, tenzij er goede reden was dit niet te doen (...). Doordat de criminaliteit sterk groeide en de opsporings- en vervolgingscapaciteit niet, ging dat niet langer. Justitie moest kiezen. Sinds 1970 is het feit dat dat iemand een misdrijf heeft gepleegd op zichzelf onvoldoende reden hem te vervolgen. Er moet een *maatschappelijke aanleiding* zijn om dat te doen. De gevallen met de grootste maatschappelijke aanleiding krijgen de prioriteit. Daarmee is de ellende begonnen. Dertig jaar later is het tot de burger doorgedrongen dat dit systeem van strafvervolgning een loterij is. Ernstiger is dat de burger ook in de gaten heeft gekregen dat het een loterij is waarvan hij, als hij zich een beetje kwaad maakt, de uitkomst kan beïnvloeden.” (Hoogland, 2000:3 curs van auteur) Kort door de bocht: bij het gevoel dat justitie geen aandacht heeft (vanwege gebrek aan middelen en grote interne gerichtheid op allerlei beleidsplannen) moet je als slachtoffer gewoon lawaai maken wanneer je niet de weg weet in het old boys network of de middelen hebt om het apparaat aan de praat te krijgen. Bijvoorbeeld door slimme advocaten of de pers in te schakelen. Als het maar druk of fuss oplevert. Een situatie die ongetwijfeld als een onvoorzien gevolg van verstandig beleid mag heten: een cocktail van onrustgevoelens en weinig responsieve autoriteiten.

Beunders' vraag: hoe verder met die 'geschokte rechtsorde'?

Beunders zegt aan zijn onderneming – een rondtocht langs allerlei factoren in het justitiële, strafrechtelijk domein - begonnen te zijn als gevolg van de bij hem naar boven borrelende vraag of 'de ernstig geschokte rechtsorde' niet meer en meer synoniem was geworden voor 'gezonde publieke opinie', met in zijn achterhoofd de mogelijke gelijkenis op 'gesundes Volksempfinden'. Zou dat niet een pure emotionering van het strafrecht betekenen? Hij lokaliseert het begin van deze ontwikkeling in het begin

van de jaren tachtig, maar het lijkt mij dat hij hier kortzichtig is; de voorgaande paragrafen moet dat duidelijk hebben gemaakt. Maar belangrijker is de inhoud van zijn betogen.

De vijf afzonderlijke bijdragen in zijn bundel behandelen (1) de groeiende aandacht voor het slachtoffer, (2) de betekenis van 'ernstig geschokte rechtsorde', (3) de botte bijl van onze justitiële bestuurders (met name de heren Teeven en Opstelten), (4) het functioneren van de Rechtspraak en (5) de wenselijkheid van lekendeelname aan de strafrechtspraak. Ik loop de essays kort na.

De positie van het slachtoffer is veranderd; er is meer aandacht voor diens beleving van het ondergane misdrijf via het spreekrecht en het adviesrecht inzake de straf. Beunders schetst in z'n eerste bijdrage de ontwikkelingen in het denken zowel over de daders (van pampieren in de jaren zeventig, tot 'keihard aanpakken' van Opstelten) als over het slachtoffer (waarbij vooral de vrouwenbeweging met hun focus op zedendelicten een grote invloed heeft gehad). De ontwikkeling is echter volgens velen van zijn gesprekspartners uitgelopen op enerzijds de gedachte dat het strafrecht een grote vergeldingsmachine is en anderzijds dat de overheid alle leed bij het slachtoffer kan verzachten. Emoties die niet waargemaakt mogen en kunnen worden, aldus zijn zegslieden.

In de tweede bijdrage schrijft Beunders over wat hij hoort van zijn gesprekspartners: dat officieren en rechters de roep om strengere straffen van de kant van de slachtoffers in hun tenlastelegging of vonnis verbaal honoreren met de eerder genoemde formule. Wat die formule betekent, dat weet men nauwelijks. De formule, pas in 1973 in het wetboek en bedoeld om de gronden voor voorlopige hechtenis te beperken, werd noch door de minister (Van Agt) noch door de Kamer begrepen; maar ach, who cares? Zo'n houding kan lelijk opbreken en dat deed het ook toen de heren Teeven en Opstelten in 2014 fysieke aanvallen op publieke ambtenaren strenger bestraft wilden zien. De vage formule kwam nu uitstekend van pas om de indruk te wekken dat 'keihard' optreden tegen zulk gedrag dat de orde in gevaar bracht, gelegitimeerd was. Rechters zouden daarmee opgejut worden om strenger te straffen.

'Onrust en botte bijlen', de kop boven zijn derde stuk, wordt direct gevolgd door "Als staatssecretaris was ik natuurlijk wel een beetje met een bijl aan het rondhakken af en toe". Rara wie hier geciteerd wordt. Zonder nu precies te weten wat te verstaan onder maatschappelijk onrust, hij en z'n soul mate hadden er wel plezier in de zaak eens flink op te schudden. De voormalig staatssecretaris is er trots op dat hij het slachtofferbeleid gebruikte om langer voorarrest opgelegd te krijgen; dat de kosten ervan bij een lagere straf opliepen tot 30 miljoen, ach, wat zou het. De formule eenmaal aangewend bleek later ook heel handig voor de vervolging van bolletjesslikkers en weer later voor zeden- en geweldsmisdrijven. 'One size fits all', gemakkelijker konden ze het niet maken, zou je achteraf kunnen zeggen.

De rechter en de Rechtspraak worden belicht in de vierde bijdrage. Na de in de voorgaande bijdragen uitvoerig geschetste

'repressie'-strategie van de justitiële autoriteiten, is er hier aandacht voor een andere: het zoeken naar verbinding met het volk. Communicatie met als mantra: wij zijn er voor de oplossing van uw (achter de juridische verwoording verscholen) problemen. 'Maatschappelijk effectieve' rechtspraak noemt de Raad voor de rechtspraak dat. Wie denkt dat de burger daardoor tevreden is met het instituut, komt bedrogen uit, zegt Beunders in navolging van critici die erop hameren dat het rechtssysteem geheel vastgelopen is in procedures en hoge kostendrempels. En erger nog, de organisatie zelf is door angst en braafheid gekenmerkt en doof voor kritiek van buitenaf. Een 'juristenkartel'. Die laatste typering vormt een inhoudelijke brug naar de vijfde bijdrage waarin 'de burger' als dam tegen het oprukkende 'volk' de aandacht krijgt.

Lekenrechtspraak, dus het inzetten van beschaafde lieden, zou dat niet een voor de hand liggende remedie zijn? Oh, nee, daarmee moet men bij de Rechtspraak niet aankomen. Die houding, zo schat Beunders, speelt de kracht van de volksroep om zelf de straf te bepalen en dan flink uit te halen, slechts in de kaart. Met het OM als drijvende kracht achter het groeiend gebruik van de vage formule, lijkt de zittende magistratuur, ook niet goed wetend wat die inhoudt, gedwongen tot weinig anders dan kijken of een zaak voldoende maatschappelijk lawaai oplevert om vervolgens de formule in het vonnis op te lepelen. Maar of dat een dam vormt tegen de door Beunders gevreesde emotionering? Ik citeer zijn laatste alinea van zijn rapportage:

"De gevaren van een verdere emotionalisering van de rechtspraak zijn te groot om de boel de boel te laten. Het ene gevaar is de verdere uitgroei van de huidige 'slachtoffercultuur' tot een rupsje-nooit-genoeg. Het andere gevaar is een verdere verving van de reeds tot stippellijn geworden grens tussen publieke opinie en het strafrecht. Voorbij die stippellijn zullen gesundes Volksempfinden en lynchjustitie de heersende machten zijn, en daarmee zal de 'totalitaire verleiding' nog groeien: nog genadelozer straffen".

Tot zover mijn weergave van de oorspronkelijke bijdragen. Resteren de drie toegevoegde onderdelen. Daarover zal ik korter zijn. Het afsluitend '*Kompas voor de wandelaar*' bestaat uit een korte weergave van de achterliggende gedachte: de justitiële overheid die de onrustgevoelens eind jaren tachtig opkomend niet serieus nam en vervolgens, met als kantelpunt 2002, via repressie enerzijds en communicatie anderzijds tracht de zaak te redden. Dat lukte niet en we staan, volgens Beunders, nu voor de opgave een aantal stappen te zetten wil het strafrecht, bedoeld om volkswoede en emotie te beteugelen, niet geheel door emotie overwoekerd worden. Dé opgave is: enerzijds lekenrechtspraak én rechters dwingen tot een duidelijker, voor de samenleving begrijpelijke uitleg van de redenering achter hun vonnis.

De overige twee stukken – de proloog en de zesde toegevoegde bijdrage – zijn beschrijvingen van verschillende, met elkaar verknoopte ontwikkelingen; '*Mens, maatschappij, media, emoties*' (Proloog) en '*Het volk, de tijdgeest en de slachtoffercultuur*' (zesde bijdrage). Een poging tot weergave van de daarin ontwik-

kelde gedachtelijnen laat ik hier achterweg eenvoudig omdat ik daartoe niet in staat ben. Het zijn teksten waarin de thema's in de titel genoemd voorkomen maar op een manier die ik niet anders kan kenmerken dan met de metafoor 'hink-stap-sprong'. De beste illustratie: de twee zinnen waarmee de proloog opent. "Plato zag schaamte als fundament van de moraal. Na een 'schaamteloos tijdperk' – enige decennia na het begin van *The Sixties* – is de afgelopen jaren schaamte een van de emoties die – naast angst, woede en wraak – hun rentree hebben gemaakt in het strafrecht". We hebben het hier over een temporele sprong van pakweg 19 eeuwen, met een hinkje van om en nabij 20 jaar om vervolgens binnen te stappen in de laatste twee decennia van deze eeuw. Voeg daarbij de inhoudelijke niet-benoeming van wat er in die tijd al dan niet gebeurd is. Ik ben de auteur dan al kwijt. Nu is dit gemakkelijk scoren, nergens anders maakt de auteur het zo bont, maar voor mij onnavolgbare sprongen zijn er te over. Ik leg hier de nadruk op omdat dit naar mijn mening van een academicus, die geacht moet worden de capaciteit én de tijd moet hebben om complexe maatschappelijke ontwikkelingen helder uiteen te zetten, verwacht mag en moet worden.

Haastig voeg ik toe: Beunders noteert ook behartenswaardige zaken. Het wel snel labelen van ontevredenheidsgevoelens tot 'onderbuikgeluiden' door een welgestelde elite, terwijl emoties wel degelijk bijdragen tot goede besluitvorming. Het gebrek aan politieke moed dat oprijst uit het beeld van een makke, ik durf wel te schrijven 'schijterige' Kamer die een gemakkelijke prooi is voor zowel vage motiveringen van wetswijziging als voor het bestuurlijk rappalje van het duo Teeven & Opstelten en misschien wel het meest belangrijke tekort aan kritische dialoog tussen het Openbaar Ministerie, de Rechtspraak, de politiek, professionele experts en de burgers. Maar de eerder genoemde grote stappen en zijn barokke, ronkende stijl hebben het gevaar dat die zinnige opmerkingen minder aandacht krijgen dan ze verdienen.

Speciaal met het oog op mijn primaire doelgroep – de Rechtspraak, de nieuwe toetreders daarbinnen in het bijzonder - ter afronding twee opmerkingen. Beunders hekelde de braafheid (met name dat in de praktijk zo gedachteloos de geschoktheid-formule in het vonnis wordt opgenomen als stoplap). In een vloek en een zucht heet het dan dat de rechterlijke macht wordt geselecteerd op het hebben van niet-uitgesproken meningen. Dat klinkt omineus, maar bedenk het tegenovergestelde als wenselijk alternatief. Het is trouwens ook feitelijk onjuist. Ik verwijs naar een klein maar niettemin informatief en betrouwbaar onderzoek dat onder twee Rio-lichtingen (2015 en 2016) verricht is juist met het oogmerk om te bezien in hoeverre de nieuwelingen qua persoonlijkheid zich verhouden tot hoger opgeleiden in het algemeen. De resultaten kan men lezen in: *De Hollandse Magistrale Nieuwe* (te vinden op de website van SSR). Korthedshalve slechts dit: op het punt van openheid voor nieuwe ervaringen scoort de selectie niet afwijkend van de vergelijkingsgroep.

Beunders breekt de staf over de binnen de strafrechtspraak steeds vertoonde geharnaste afwijzing van externe invloed op de straftoemeting; dat zou de rechterlijke onafhankelijkheid schaden. Van enig beleid aan de hand van de bestaande 'oriën-

tatiepunten' wil de stafrechtspraak de facto niet weten. Dat is elders in Europa wel anders en de onduidelijkheid die hiervan het gevolg is, valt niet te bagatelliseren. Nu heeft hij daarin zeker medestanders (en ik reken mijzelf daar ook toe). De auteur verwijst in dit verband naar een vrij recent initiatief van de kant van Elffers (emeritus hoogleraar strafrecht en criminologie VU) in de vorm van een systematiek - straftoemetingstal genoemd – die behulpzaam zou kunnen zijn om de redenering achter de straftoemeting begrijpelijk te maken. Op dat initiatief kwam, ondanks uitdrukkelijke pogingen om uit de kring der rechters verbeterende suggesties te ontlokken, nagenoeg geen inhoudelijke reactie (zie voor details: *Een beter gemotiveerd vonnis?* in het gloednieuwe tijdschrift voor rechtspraak en straftoemeting, 2018 nr.1). Beunders maakt daarvan dat men furieus reageerde.

de Rechtspraak

OPENBAAR MINISTERIE

SSR